

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.20>
УДК 343.1

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОРУШЕННЯМ
ст. 2 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ
СВОБОД (1950 р.) В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**

Розумовський О.С.,
*аспірант Харківський національний
університет внутрішніх справ, адвокат*
<https://orcid.org/0000-0002-0906-564X>
e-mail: a.razumovskiy@ukr.net

Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту.

У статті автором розглянуто питання, що торкається найголовніших питань сьогодення, зокрема про співвідношення норм і принципів міжнародного права, прав людини та її основоположних свобод під час збройних конфліктів неміжнародного характеру, пов'язаного з порушенням положень статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Дана стаття є дуже актуальною, оскільки висвітлюється одне із важливих питань про співвідношення норм і принципів міжнародних права прав людини та її основоположних свобод, що застосовуються під час збройних конфліктів неміжнародного характеру пов'язаного з порушенням статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Автором досліджені положення основоположних міжнародних документів у сфері захисту прав людини, а саме: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях від 12 серпня 1949 року, Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року; Конвенції про поводження з військовополоненими, Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та інші міжнародні документи, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру. На підставі чого, автор зробив спробу встановити характер взаємодії положень норм міжнародного права в галузі прав людини та її основоположних свобод з іншими міжнародними документами під час збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Суд, практика ЄСПЛ, Конвенція, Кримінальне процесуальне законодавство України, Женевська конвенція 1949 року, Європейський Союз, збройний конфлікт неміжнародного характеру, права людини та її основоположні свободи.

Rozumovskiy O. Protection of human rights related to violation of Art. 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) in the context of armed conflict.

The author of the article highlights the most important issues of today, in particular the relationship between norms and principles of international law, human rights and fundamental freedoms during non-international armed conflicts related to violations of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950. This article is very relevant because it covers one of the important issues of the relationship between norms and principles of international human rights law and its fundamental freedoms applied during non-international armed conflicts in violation of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The author examines the provisions of fundamental international documents in the field of human rights, namely: the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, the Convention for the

Amelioration of the Wounded and Sick in Armed Forces of August 12, 1949, patients and victims of shipwrecks, from the Armed Forces at Sea of August 12, 1949; Convention on the Treatment of Prisoners of War, Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949, Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 on the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) of 8 June 1977, International the Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966 and other international instruments relating to non-international armed conflicts. Based on this, the author made an attempt to establish the nature of the interaction of the provisions of international law in the field of human rights and fundamental freedoms with other international instruments during armed conflicts of a non-international nature.

Key words: European Court of Human Rights, Court, case law of the European Court of Human Rights, Convention, Criminal Procedure Code of Ukraine, Geneva Convention of 1949, European Union, non-international armed conflict, human rights and fundamental freedoms.

Постановка проблеми. На жаль, попри зусилля усієї міжнародної спільноти та Європейського Союзу забезпечити мир в Україні, ознакою нашого сьогодення є війна або збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією. Тому, проблеми ставлення до прав людини та її основоположних свобод стають украй актуальними саме під час цих дуже страшних та небезпечних явищ. Слід зазначити, що для України – це кривавий збройний конфлікт, який однозначно увійде у всесвітню історію, як боротьба нашої країни за право бути членом Європейського Союзу, де перш за все поважають права людини та її основоположні свободи. В цей же час, принципово важливим у нашому суспільстві є усвідомлення і розуміння необхідності забезпечення прав людини та її основоположних свобод при будь-яких обставинах. Ми вважаємо, що найважливішим напрямком міждержавного співробітництва є забезпечення прав людини, пов'язаного із положеннями ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру. При цьому, незважаючи на те, що сучасна міжнародна спільнота та Європейський Союз в рамках міжнародного права засуджує збройні конфлікти, війни та будь-яку іншу агресію, яка ведеться стосовно будь-яких країн та взагалі забороняє агресивне ведення війни. Слід зазначити, що збройні конфлікти міжнародного і не міжнародного характеру у світі є об'єктивною реальністю сучасного етапу розвитку нашого суспільства.

Тому, велика кількість збройних конфліктів міжнародного і не міжнародного характеру, що сьогодні відбувається у світі, обумовлює важливу потребу у дослідженні питання про співвідношення норм міжнародного права, пов'язаного із дотриманням прав людини та її основоположних свобод, з іншими чинними міжнародними документами. Беручи контекст збройного конфлікту, що сьогодні відбувається на території України, зазначене питання постає доволі гостро у суспільстві та набуває надзвичайної актуальності.

Стану опрацювання цієї проблеми не було дуже приділено уваги навіть у дисертаційних досліджень. Дослідженню законодавчого регулювання міжнародних норм, що встановлюють відповідальність за порушення прав людини та її основоположних свобод, законів та звичаїв війни, пов'язаних із порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) – права на життя, присвятили свої праці такі учені, як: Матіас Гердеген, М. О. Баймуратов, Б. В. Бабін, М. В. Буроменський, Б. Цімерман, Ф. Мартін, Ш. Шаблі, Р. Вілсон, Дж. Сімон, В. І. Кузнецов та інші. Але, питання про співвідношення норм міжнародного права, пов'язаного із дотриманням прав людини та її основоположних свобод, з іншими чинними міжнародними документами знайшла незначне висвітлення у сучасній правовій доктрині і була лише фрагментарно окреслена у загальних роботах присвячених міжнародному гуманітарному праву.

Метою статті є визначення та аналіз міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини та її основоположних свобод, що застосовується під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та характеру взаємодії міждержавного співробітництва країнами між собою у сфері захисту прав людини, пов'язаних з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – права на життя.

Виклад основного матеріалу. На жаль, війна є невід'ємною частиною історії усього людства на планеті Земля. При цьому, протягом дуже тривалого часу війна залишалася поза правовим регулюванням у світі. Так, перші міжнародно-правові норми в рамках гуманітарного спрямування з'явилися лише на початку середині XIX століття, коли за ініціативою швейцарського підприємця та громад-

ського діяча Анрі Дюнана почав зароджуватися визначний Міжнародний рух «Червоного хреста». Однак більша частина міжнародних норм, націлених на полегшення долі жертв війни та військових конфліктів, стосувалися лише міжнародних конфліктів. У свою чергу, доволі тривіально говорити про те, що збройні конфлікти міжнародного і неміжнародного характеру були звичайним явищем протягом всієї історії нашого людства. Значна кількість збройних конфліктів відбувається в межах кордонів однієї держави, конфронтація у таких конфліктах відбувалася між урядовими силами держави та організованими озброєним формуваннями, що діють незалежно від держави. Такі збройні конфлікти прийнято у міжнародному суспільстві називати неміжнародними і хоча, за визначенням даних конфліктів, вони відбуваються не між суверенними та незалежними державами, сучасне міжнародне право містить цілу систему нормативно-правових норм, що врегульовують поведінку сторін у таких конфліктах. Після Другої світової війни кількість внутрішніх збройних конфліктів значно перевищила кількість міждержавних збройних конфліктів, а сама Друга світова війна сприяла створенню у 1949 році Ради Європи для захисту прав людини, демократії та верховенства права у всій Європі з наступним створенням у 1959 році Європейського Суду з прав людини, що став проявом бажання держав на завжди запобігти звірствам на шталт тих, що були вчинені у середні ХХ століття [1, с. 128], а завершення Холодної війни між Североатлантичним Альянсом та Союзом Радянських Соціалістичних Республік дало новий поштовх до розв'язання ще більшої кількості неміжнародних збройних конфліктів.

Історії взаємин Європейського суду з прав людини (а також колишньої Європейської комісії з прав людини) з міжнародним правом, що застосовується під час збройних конфліктів, присвячена велика кількість досліджень – від ґрунтовних статей, що віддають страсбурзьким органам належне [2, с. 115-163], до монографій, які проголошують Європейський суд з прав людини ледве не винуватцем безкарності осіб, винних у найтяжчих злочинах проти міжнародного права [3, с. 298]. Однак, у межах цієї статті ми зупинимося на питанні розгляду однієї категорії справ, а саме, що розглядаються Європейським судом з прав людини, пов'язаних з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) (далі за текстом - Конвенція) – права на життя [4]. Ми вважаємо, що ні у кого не повинно викликати сумнівів те, що право на життя є одним з основоположних або фундаментальних прав людини. Будь-який каталог прав людини, що міститься у міжнародних інструментах як універсального, так і регіонального характеру, починається саме з цього права на життя. Обов'язок кожної держави охороняти це право є першочерговим, оскільки найвеликою цінністю кожної держави є життя людини. Право на життя також визнається як основоположне право людини відповідно до звичаєвого міжнародного права та має природу *jus cogens* (імперативної норми загального міжнародного права) [5, с. 64–87]. Тому не дивно, що у Конвенції право на життя розглядається як одне за найбільш фундаментальних положень конвенції. У Конвенції, як і у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (далі, за текстом – Міжнародний пакт) [6], право на життя належить до числа тих, відхилення (дерогація) від якого неприпустимі навіть за надзвичайних ситуацій (ст. 15 Конвенції, ст. 4 Міжнародного пакту).

Однак, Європейський суд з прав людини (далі, за текстом – Суд) взагалі утримується від кваліфікації ситуації збройного конфлікту, що є аксіоматичним для будь-якого застосування норм міжнародного гуманітарного права. Суд виходить з того, що єдиним питанням, яке він вправі вирішувати, зводиться до наявності чи відсутності порушення державою Конвенції. Іншими словами, він застосовує лише міжнародне право захисту прав людини, або, ще конкретніше – лише Конвенцію. З цього випливає те, що Суд не повинен згідно з Конвенцією визначати, чи держава діяла у відповідності із Женевськими конвенціями про захист жертв війни (1949 р.) або Додатковими протоколами до них. Суд регулярно відмовляв у застосуванні міжнародного гуманітарного права навіть всупереч тому, що сторони на нього посилалися [7, с.31].

Таким чином, до питання про те, як співвідноситься і взаємодіє міжнародне право про права людини та міжнародне гуманітарне право ми можемо надати наступне, зокрема, обидві галузі міжнародного права обов'язково застосовуються під час збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право з огляду на звичайний характер окремих норм та спеціальні положення, а право про права людини з огляду на те, що воно встановлює правовий режим відносини між державою та її громадянами під час збройних конфліктів. Однак між міжнародним гуманітарним правом та правом про права людини є суттєві відмінності, зокрема:

–гуманітарне право покликане обмежити лиха війни, а право про права людини захистити людину від свавільних дій. Ці дві галузі права розвивалися паралельно і на теперішній час лишаються відокремленими, хоча й тісно пов'язаними, галузями міжнародного права;

- гуманітарне право, застосовне під час внутрішніх збройних конфліктів, є обов'язковим для всіх сторін конфлікту (як для урядових військ, так і для організованих збройних формувань), тоді як право про права людини пов'язане з правом на життя створює зобов'язання лише для уряду;
- міжнародне гуманітарне право є обов'язковим і немає жодних виключень, тоді як міжнародні договори у сфері захисту прав людини часто містять положення, що передбачають можливість відступу від закріплених прав за певних обставин.

Прикладом останнього судження, є те, що відповідно до ч. 1 ст. 4 Міжнародного пакту під час надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань, але лише тією мірою в якій це вимагає гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [6]. Подібне положення можна знайти у ст. 15 Конвенції: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [4].

Війна або міжнародний та неміжнародний збройний конфлікт безперечно є ситуацією, що може загрожувати життю нації, а тому і Конвенція прямо вказує на це як на підставу, що виправдовує відступ держави від виконання зобов'язань. Звісно, суспільна небезпека може виникати і без внутрішнього збройного конфлікту. Так, Суд вважає, що відхилення від положень конвенції є можливим лише у виключних кризових ситуаціях, що впливають на все населення і становлять під загрозу організоване життя суспільства певної держави [8].

Слід також зазначити, що Міжнародні договори у сфері захисту прав людини продовжують діяти навіть під час збройних конфліктів. Міжнародний Суд ООН, у своєму Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування зазначив, що захист, який надає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за виключенням випадків передбачених ст. 4 Міжнародного Пакту [9].

Європейський суд з прав людини у справі *Case of Isayeva v. Russia* [12] Суд розглядав скаргу на свавільне позбавлення життя цивільних осіб під час спецоперації російських військ із оточення антиурядових збройних формувань та подальших бомбових ударів з повітря, що трапились у селі Катир-Юрт. Заявниця стверджувала, що застосування сили, яке призвело до загибелі її рідних, не було ані абсолютно необхідним, ані повністю сумірним, а тому порушило ст. 2 Конвенції. Заява була сформульована у категоріях, притаманних суто міжнародному гуманітарному праву (насамперед, Додатковому протоколу I до Женевських конвенцій), зокрема:

- Російська Федерація була звинувачена у використанні невибіркової зброї;
- напад не відповідав принципу сумірності (або пропорційності), оскільки стороною, що напала, не було отримано реальної військової переваги – більшість «бойовиків» змогли втекти до початку нападу;
- стороною, яка його здійснила, не було вжито запобіжних заходів: населення не було ані попереджено, ані отримало можливість безпечно залишити місцевість, що мала бути піддана нападу [12, para.163-165].

Уряд Російської Федерації у своїх аргументах, заявив, що застосування смертельної сили було виправдано згідно з п. 2 ст. 2 Конвенції, оскільки воно було «абсолютно необхідним у даних обставинах для захисту особи від незаконного насильства» та «необхідним і пропорційним для придушення активного спротиву незаконних озброєних груп, дії яких являли собою реальну небезпеку для життя і здоров'я як військових, так і цивільних осіб [12, para.169, 173–175].

Приймаючи своє рішення Європейський суд з прав людини розглянув ситуацію з точки зору тих заходів, які вживалися владою для мінімізації застосування смертельної сили, та визначав, чи не мала місце з їхнього боку недбалість. При цьому, Суд не висловив жодних сумнівів у надзвичайному характері ситуації, що мала місце під час проведення військової операції. Натомість Суд зосередився на способі проведення цієї операції і підкреслив, про встановлення балансу між законною метою та засобами її досягнення. Саме, в аналізі засобів проведення військової операції (тобто, зброї) Суд найповніше використав аргументацію, притаманну міжнародному гуманітарному праву: «Застосування такої зброї у густонаселеному районі, коли не велися військові операції та без завчасної евакуації

цивільних осіб, неможливо узгодити з тією мірою обережності, яка очікується від операції із забезпечення законності в умовах демократичного суспільства. /.../ Застосування невивіркованої зброї /.../ не може розглядатися як сумісне з вимогами до обережності, з якою представниками держави може застосовуватися смертельна зброя» [12, para.189-191].

Отже, на підставі викладеного вище, ми вважаємо, що можна стверджувати, сучасний підхід Європейського суду з прав людини дозволяє забезпечити юридичний результат, який відповідає Конвенції та міжнародному гуманітарному праву, щодо виробленого судом стандарту застосування ст. 2 Конвенції (мета, необхідність, пропорційність застосування смертельної сили) дозволяють Суду доходити адекватних результатів. Але, у більш ширшому контексті, прийнятність висновків Суду у справах про збройні конфлікти завжди залежатиме від їхньої відповідності до підходів, вироблених у міжнародному гуманітарному праві [11, p.172].

Висновки. При дослідженні стану дотримання ст. 2 Конвенції про захист прав і основоположних свобод (1950 р.) та практики Європейського суду з прав людини, вважаємо, що міжнародні договори у сфері захисту прав людини залишаються надзвичайно важливими навіть під час збройних конфліктів. Звернення Європейського суду з прав людини до зазначеної нами проблеми стало важливою складовою діяльності самого Суду. При цьому, діяльність цієї судової установи робить великий внесок у зусилля світового співтовариства, спрямовані на забезпечення прав людини як у мирний час, так і в умовах збройних конфліктів. Крім того, норми у сфері захисту прав людини повинні застосовуватися одночасно із нормами міжнародного гуманітарного права, що сприятиме наданню більш широкого режиму захисту прав та основоположних свобод особи, у тому випадку, якщо держава вирішить не відступати від взятих на себе зобов'язань (або ж встановить, що вона не може правомірно від них відступити з огляду на інші свої міжнародні зобов'язання). В той же час, зазначимо, що Держави не повинні відступати від окремих зобов'язань обраних ними у сфері захисту прав людини в контексті права на життя.

Список використаних джерел:

1. Архипова Л.Б. Права человека: постоянная задача Совета Европы. Права человека, 1996. 128 с.
2. Gaggioli G., Kolb R. A (2007). Right to Life in Armed Conflicts. The Contribution of the European Court of Human Rights. Gloria Gaggioli and Robert Kolb. International Yearbook of Human Rights. Vol. 37, 115-163.
3. Grover S.C. (2010). The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes. Sonja C. Grover. Berlin, Heidelberg: Springer, XXV p., 298.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.04.2022).
5. De Schutter O. (2010). International Human Rights Law: Cases, Materials, Commentary. Olivier De Schutter. Oxford: Oxford University Press, LXIV p., p. 967.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148 VIII (2148-08) від 19.10.1973 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 02.04.2022).
7. Quinivet N. (2008). The Implementation of International Humanitarian Law by Human Rights Courts: The Example of the Inter-American Human Rights System. International humanitarian law and human rights law: towards a new merger in international law. Edited by Roberta Arnold and N. Quinivet. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 31-353.
8. Case of Lawless v. Ireland, Judgement of 1 July 1961. European Court of Human Rights. Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57518"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
9. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, ICJ Reports. (1996). Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf>.
10. Case of Isayeva v. Russia (Application №. 57950/00), European Court of Human Rights, Judgment of 24 February 2005. Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"appno":\["57950/00"\],"itemid":\["001-68381"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{).
11. Orakhelashvili A. (2008). The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Parallelism, or Convergence. Alexander Orakhelashvili. The European Journal of International Law. Vol. 19., №. 1., p. 161-182.